

О. В. Стебеляк

**Філон Александрійський як історик
(на матеріалі трактату «Життя Мойсея»)**

Філон Александрійський (20/10 р. до н.е. – 45/50 р. н.е.) – філософ, екзегет, історик, політичний діяч, який по праву вважається одним з найвизначніших представників еллінізованого єврейства. Праці Філона справили великий вплив на наступні філософські та богословські дослідження, а також зберегли для нас цінні свідчення стосовно суспільно-політичних реалій Римської імперії періоду принципату.

Творчості Філона Александрійського присвячено чимало наукових праць. Основна увага дослідників традиційно зосереджена на філософії та екзегезі александрійського мислителя. Це стосується і його об'ємного історико-апологетичного трактату «Життя Мойсея». Втім, у цьому творі Філон не просто переказує та коментує П'ятикнижжя; його підхід до написання життєпису Мойсея демонструє значний вплив традиційних методів греко-римського історіографії, а численні авторські відступи дають багатий матеріал для реконструкції історичної думки автора.

Історіографія даної роботи представлена здебільшого працями зарубіжних дослідників. Необхідно відзначити, що за єдиним винятком¹, трактат «Життя Мойсея» у вітчизняній історіографії не досліджувався.

Фундаментальна праця² відомого дослідника єврейської діаспори періоду Другого Храму професора університету Єшива Л. Г. Фельдмана стала першою, і наразі єдиною об'ємною монографією, присвяченою виключно аналізу інтерпретації образу єврейського законодавця у Філона Александрійського. Проте основна увага автора зосереджена не на особливостях трактату «Життя Мойсея» як взірця історіописання, а на

---

¹ Іваницкий В. Ф. Филон Александрийский. Жизнь и обзор литературной деятельности. – Киев, 1911.

² Feldman L. H. Philo's Portrayal of Moses in the Context of Ancient Judaism. – Notre Dame, Ind., 2007. – (Christianity and Judaism in antiquity series; v. 15).

проведенні тематичних паралелей між образом Мойсея у Філона та античною літературною традицією.

Одна з робіт професора М. Р. Ніхофф, яка багато уваги приділяє дослідженню особистості Філона та впливу античної історіографії на жанрові особливості його творчості³, присвячена порівнянню біографічних методів Філона в трактаті «Життя Мойсея» і Плутарха в «Паралельних життєписах». М. Р. Ніхофф аргументує, що Філон та Плутарх стали першими письменниками періоду Римської імперії, які застосували моралізаторський і анекдотичний підхід до біографічного жанру. Що стосується Філона, то, на думку М. Р. Ніхофф він намагався показати єврейську культуру в якнайкращому світлі, ідеалізуючи її та змішуючи з елліністичною. Його ідеалізація низки біблійних сюжетів (в статті основним прикладом є історія Мойсея та Виходу) викликана впливом стоїцизму, який цікавився не реальними подіями та діяннями історичних постатей, але мораллю, яку можна вивести з цих дій.

Доктор теології Копенгагенського університету Ф. Дамгаард торкається у своєму дослідженні проблематики жанрової приналежності «Життя Мойсея»⁴. Автор доходить висновку, що I Книгу трактату можна віднести до літературного жанру «перезаписана Біблія», тоді як структура всього твору дозволяє класифікувати його як «вступ до писань філософа» (в даному випадку до П'ятикнижжя Мойсея) на зразок біографій Орігена у Євсевія та Плотіна у Порфирія.

Отже, можна констатувати невелику кількість робіт, в яких трактат розглядається в контексті античного історіописання, тоді як історична думка Філона в історіографії спеціально не досліджувалась. У зв'язку з цим видається

---

³Niehoff M. R. Philo and Plutarch as Biographers: Parallel Responses to Roman Stoicism // *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 2012. – № 52. – P. 361–392.

⁴Damgaard F. Philo's Life of Moses as "Rewritten Bible" // *Rewritten Bible after fifty years : texts, terms, or techniques?: a last dialogue with Geza Vermes* / edited by József Zsengellér. – Brill, 2014 – P. 233-248. – (Supplements to the Journal for the study of Judaism; v. 166).

актуальним аналіз трактату «Життя Мойсея» з позиції методології та історіософії Філона Александрійського.

Вже вступ до «Життя Мойсея» демонструє добру обізнаність Філона в традиції античного історіописання. Він зазначає актуальність та мету написання твору, а також аргументує свою компетентність для належного висвітлення заявленої теми. Так, Філон пише, що має намір написати біографію (βίος), яка б ознайомила широку читацьку аудиторію з Мойсеєм «таким, яким він був насправді» (*Vita Mos. I, §2*)⁵. Компетентність Філона базується на його доступі до найбільш надійних джерел – «священних книг, які (Мойсей) залишив в якості прекрасних пам'ятників своєї мудрості» та усних повідомлень старійшин. Філон пишається тим, що завдяки поєднанню цих свідчень він володіє більш достовірним знанням про життя Мойсея, «ніж інші» (*Vita Mos. I, §4*). «Інші» ідентифікуються автором як злобні і ревниві грецькі письменники, які, нехтуючи своїми інтелектуальними можливостями, пишуть п'єси та комедії фривольного змісту замість того, щоб звернутися до взірців добродійного життя видатних історичних постатей (*Vita Mos. I, §3-4*).

Після деяких вступних зауважень Філон зазначає, що розпочинає написання життєпису Мойсея «...з того, з чого неодмінно належить починати [життєпис видатної особистості. – О. С.]» (*Vita Mos. I, §5*): опису країни та генеалогії діяча. Такий початок відповідає традиції римської історіографії з її географічними відступами в якості фону для історичної розвідки⁶. Отже, Філон як історик розпочинає «Життя Мойсея» з

---

⁵В нашій роботі ми посилаємося на текст «Життя Мойсея» (*Vita Mos.*), опублікований мовою оригіналу та в англійському перекладі в книжній серії *Loeb Classical Library: Philo. De Vita Mosis / Philo. translated by F.H. Colson // Philo. On Abraham. On Joseph. On Moses / Ed. by G. P. Goold. Translated by F. H. Colson. – London, 1984 (Firstprinted: Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1935). – Vol. VI. (Loeb Classical Library No. 289). – P. 274-595.*

⁶Немировский А. И. У истоков исторической мысли. – Воронеж, 1979. – С. 178.

пункту, який здається йому необхідним з позиції літературного жанру, а не опорного канонічного тексту (LXX, Ex. 1:1-14)⁷.

Можна сказати, що теоретичний підхід Філона до історіописання сформульований ним самим в його характеристиці Мойсея як історика. Він захоплюється Мойсеєм не лише як автором найдосконаліших законів, але і його «правильним» підходом до упорядкування історичної частини (ἱστορικὸν μέρος) П'ятикнижжя. Єврейський законодавець «... не зробив [історіописання – О. С.], подібно до істориків, основною справою свого життя, призначеною передавати наступним поколінням записи давніх діянь для приємної розваги, яка, утім, не вдосконалює [читачів – О. С.]» (Vita Mos. II, §48). Для Філона похвальним є й те, що тексту законів передують історія створення світу та приклади винагороди благочестивих і покарання нечестивців (серед яких найбільш зразковими є історії Потопу та Содому і Гоморри), покликані виконувати виключно повчальне призначення. Книга Буття показує Бога як творця і законодавця, оскільки його закони природи забезпечують гармонію універсуму. Приклади божественного благовоління благочестивим і гніву щодо нечестивців та грішників – не лише пересторога від порушення законів. Вони роблять ці настанови ще більш досконаліми, оскільки «...видання наказів без слів застереження, так, ніби вони призначені для рабів, а не для вільних людей, має ознаки тиранії і деспотії...» (Vita Mos. II, §50).

Підхід Філона до джерел є вибіркоким та тенденційним, оскільки його цікавлять лише ті факти, які можна використати з

---

⁷Філон називає Святе Письмо своїм основним першоджерелом при написанні «Життя Мойсея» (Vita Mos. I, §4). Аналіз його текстів вказує на користування Септуагінтою (LXX) – грецьким перекладом єврейських старозавітних текстів. Див.: Шенк К. Филон Александрийский: введение в жизнь и творчество / пер. с англ. – М., 2007. – С. 29.

В статті використане найбільш повне видання Септуагінти в англomовному перекладі: A New English Translation of the Septuagint / Ed. by Albert Pietersma and Benjamin G. Wright. – Oxford University Press, 2007.

дидактичною та апологетичною метою. Він не лише вільно слідує своєму основному першоджерелу – П'ятикнижжю, доповнюючи його повідомленнями мідрашних джерел⁸, але й, як зазначила М. Ніхофф, «творчо заповнює прогалини в біблійному тексті, пропонуючи власні припущення, а не спираючись на попередні традиції»⁹. Вільне трактування джерел, навіть таких авторитетних в очах єврейської елліністичної спільноти, як Святе Письмо, дозволяє їй ідентифікувати Філона як біографа, що використовує мідрашний або екзегетичний методи¹⁰. При цьому Філон не вказує свої джерела, крім єдиного разу, коли він посилається на «священні книги» та перекази «старійшин народу» (Vita Mos. I, §4).

З найважливіших упушень з біблійного наративу варто назвати отримання десяти заповідей на горі Сінай, смерть Аарона та призначення Ісуса Навина в якості наступника Мойсея. Серед вільних інтерпретацій та доповнень першоджерела – дитинство та юність Мойсея, його освіта (Vita Mos. I, §§11-32).

Окремої уваги варта інтерпретація Філона історії про Валаама і ослицю (Vita Mos. I, §§263-293). Попри те, що тут наратив Філона максимально наближений до біблійного (LXX, Num. 22-24), він дає надзвичайно раціоналістичне бачення цього сюжету. Наприклад, Філон уникає повторення «казкової» ситуації з промовою ослиці до Валаама (LXX, Num. 22:28-30), яка могла б бути сприйнята язичницькою читацькою аудиторією як відверто смішна. Так само історик вважає божественні сни Валаама вигадками останнього, і стверджує, що чаклун вирушив до Валака не внаслідок божественного наказу, а в результаті власної жадібності (LXX, Num. 22:9-12; Vita Mos. I, 267). На нашу думку, змальовуючи Валаама в акцентовано негативному образі, Філон застосовує поширений в елліністичній історіографії метод контрастного порівняння історичних

---

⁸Wayne A. Meeks. Prophet-King: Moses Traditions and the Johannine Christology. – Brill, 1967. (Supplements to Novum Testamentum, Vol. XIV). – P. 101.

⁹Niehoff M. R. Op.cit. – P. 375.

¹⁰Ibid. – P. 383.

персонажів¹¹. Нечесний і користолюбний чаклун постає як абсолютна протилежність благочестивому і стриманому Мойсею.

В якості специфічних прийомів для побудови історичного нарративу Філон застосовує моралізаторство і анекдот. Для нього деталі з повсякденного життя історичної постаті не менш важливі, ніж її великі звершення. Крім того, особисте життя публічного діяча має вирішальне значення для загальної оцінки його досягнень у цілому. Невеликі інциденти найкраще розкривають характер героя, оскільки велич його душі знаходиться в прямому контрасті з очевидною незначністю події. Філон свідомо окреслює свій біографічний підхід: «Я буду описувати його діяльність в цей час [перебування Мойсея в Аравії. – О. С.], яка, хоч і може здатися питанням незначним, підтверджує характер поважного роду» (*Vita Mos.* I, §51).

Так, Філон розповідає про важливі, з позицій такого методу, події дитинства Мойсея, наприклад про те, що йому було властиво уникати сміху та забав (*Vita Mos.* I, §29). Майже всі анекдоти про дитинство Мойсея, в яких відчутний сильний вплив мідрашної традиції¹², мають відношення до його незвичної інтелектуальної зрілості (*Vita Mos.* I, §§18-21). Вже в юності він проявляє себе як виключно духовна особистість, в якій можна легко розгледіти майбутнього філософа-царя.

Анекдоти Філона стають менш «шаблонними», коли він намагається підкреслити не інтелектуальні, а моральні чесноти Мойсея. Після опису важкого становища ізраїльтян у Єгипті внаслідок жорстокого поводження наглядачів (*Vita Mos.* I, §§34-39), Філон детально розглядає реакцію Мойсея на цю ситуацію (*Vita Mos.* I, §40): «Все це продовжувало пригноблювати і обурювати Мойсея, який не мав ніякої влади покарати тих, хто повівся несправедливо, або допомогти тим, хто постраждав від цього. (...) Він допомагав словами, переконуючи наглядачів проявляти милосердя..., а працівникам зносити своє теперішнє становище відважно, щоб

¹¹ Немировский А. И. Указ.соч. – С. 143.

¹² Иваницкий В. Ф. Указ.соч. – С. 404-405.

продемонструвати мужній дух і не дозволити своїм душам розділити страждання тіл...». Але зміна обставин призводить і до зміни в поведінці Мойсея. Його стриманість переходить в лють, коли деякі наглядачі виходять за межі своєї звичної жорстокості і стають схожими на «диких звірів в людській подобі» (Vita Mos. I, §43). Мойсей вбиває одного з оскажених наглядачів, через що втрачає статус спадкоємця єгипетського престолу (Vita Mos. I, §43-44). Ця драма мінливих обставин є виключно авторською інтерпретацією біблійного сюжету (LXX, Ex. 2:11-12).

В «Житті Мойсея» присутні численні авторські відступи та інтерпретації біблійних сюжетів, які спрямовані на захист та возвеличення іудаїзму в очах язичників. Апологетика, характерна риса єврейської елліністичної історіографії, виступає як одна з цілей історіописання для Філона. Найбільш яскравий приклад – відступ про історію перекладу Септуагінти (Vita Mos. II, §§26-44). Цю оповідь Філон розпочинає з «панегіричного» возвеличення Птолемея Філадельфа: «... так само як дім Птолемеїв був найвидатнішим серед усіх династій, так і Філадельф найвидатніший серед усіх Птолемеїв. Величні досягнення цієї людини майже перевершили досягнення всіх інших царів разом узятих, і, так само як голова займає найвище місце в живому організмі, так він [Птоломей Філадельф – О. С.] міг би сказати, що очолює всіх царів» (Vita Mos. I, §30). Філон стверджує, що саме через «палку прихильність» (Vita Mos. , I, §31) царя до законів Мойсея єврейські священні тексти (П'ятикнижжя) були перекладені грецькою¹³. Це дало можливість всім народам слідувати найдосконалішому

---

¹³Повідомлення Філона про переклад Септуагінти (Vita Mos, II, §§ 26-44) в загальних рисах відповідає версії автора «Листа Арістея», але містить і суттєві відмінності. Наприклад, в «Листі Арістея» ініціатором перекладу є завідувач Александрійською бібліотекою Демітрій Фалерський, який і вказав цареві на значущість єврейських законів. Див.: Письмо Аристарха к Филократу / Введение, перевод и комментарии В.Ф. Иваницкого // Труды Киевской Духовной Академии. – 1916, II, июль-август. – С. 153–198; сентябрь-октябрь. – С. 1-37; ноябрь. – С. 197-225. – §§ 9-11.

законодавству. Можливо, саме тому Філон завершує сюжет емоційним закликком до прозелітизму: «Я вважаю, що кожен народ міг би відмовитися від своїх самобутніх шляхів, і, викидаючи за борт свої родові звичаї, звернутися до шанування виключно наших законів» (Vita Mos. I, §44).

Ще однією характерною рисою Філона Александрійського як історика є введення до наративу природознавчих даних. Найбільш повно ця особливість проявляється в «раціональному» описі божественних чудес. Наприклад, повідомленню про десять єгипетських кар (Vita Mos. I, §§98-139) передує розлогий авторський відступ-міркування про природу чотирьох стихій (елементів), з яких Бог сформував Всесвіт (характерне для Філона поєднання грецької космології про будову Всесвіту з біблійним креаціонізмом) (Vita Mos. I, §96). Для Філона кари, так само як перехід євреїв через Червоне море (Vita Mos. I, §176-180), були результатом застосування Богом елементів свого творіння проти єгиптян, іншими словами – сили божественного провидіння.

Автор класифікує кари наступним чином (Vita Mos. I, §97): три кари, доручені Аарону, для яких залучено «найбільш щільні елементи (всесвіту) – землю та воду» (Vita Mos. I, §97) (водний мор або покарання кров'ю; нашість жаб; нашість мошкари); три кари, доручені Мойсею, пов'язані з повітрям і вогнем (грим, блискавки і вогняний дощ; навала сарани; тьма); одну кару (бубонна язва) Бог довірив двом братам одразу, оскільки для них були залучені стихії землі і повітря одночасно; три заключні кари (песячі мухи; падіж худоби; смерть первенців) були здійснені самим Богом без людського посередництва.

Власна класифікація кар змушує Філона відійти від їх послідовності в наративі П'ятикнижжя (за виключенням перших трьох і останньої) (LXX, Ех. 7:20-12:30). Також Філон при описі кожної з десяти кар додає відсутні в біблійному тексті подробиці (Vita Mos. I, §§99-100), які демонструють його знання медицини, географії, кліматичних і агрономічних особливостей Єгипту. Для підкреслення жаху, який справили божественні покарання на єгиптян, Філон яскраво і з глибоким

психологізмом змальовує окремі деталі. Наприклад, виділяє болісність покарання песячими мухами: «...твар, люгість якої не має собі рівних в природі – це песячі мухи. Ця назва, якою вигадники слів у своїй мудрості наділили їх, добре відображає їхній характер, бо вона (назва) є поєднанням (назв) двох найбільш безсоромних тварин на землі і в повітрі - пса і мухи. (...) Песячі мухи володіють нахабством обох, і ці істоти є злісними і норовистими, з'являючись з дзижчанням, з відстані кидаються, подібно дротикам, і з лютим натиском твердо закріплюють себе на жертві» (Vita Mos. I, §§130-131).

Звертаючись до історіософської концепції александрійського мислителя, треба визначити, що для Філона характерна одна з суттєвих рис античного історизму – космологічне осмислення існування людини в просторі-часі. Як зазначає М. А. Барг¹⁴, у цьому світосприйнятті концепт космосу виконував свою евристичну роль не лише стосовно світу природи, але й стосовно історії. Наприклад, такі атрибути космосу, як незмінність, регулярність, передбачуваність, виступали як відправні виміри при розгляді минулого і теперішнього в людському суспільстві.

Осмислення історичного процесу в «Житті Мойсея» тісно пов'язане з натурфілософією, етикою та екзегезою Філона, який для пояснення причинно-наслідкових зв'язків в своїй історичній розвідці оперує категоріями «Сущого», «Логосу», «божественного провидіння», «справедливості», «фортуни». Перш ніж приступити до аналізу взаємозв'язків цих категорій, варто з'ясувати їхню сутність в трактуванні Філона.

Логос (λόγος) у вченні Філона є посередником між трансцендентним Богом та чуттєвим світом і в залежності від контексту твору має різні значення¹⁵. В «Житті Мойсея» Логос постає як інструмент Бога для творення та управління чуттєвим світом і є вмістилищем ідей інтелігібельного світу (Vita Mos. II, §§124, 133). Також Логос є силою, яка присутня в розумній частині душі людини (вплив стоїчного пантеїзму) (Vita Mos. I,

¹⁴Барг М. А. Эпохи и идеи: становление историзма. – М., 1987. – С. 31.

¹⁵Шенк К. Указ. соч. – С. 101-109.

§279; Vita Mos. II, §§61, 65). В цьому розумінні людина є подобою Творця.

Суцільний трактується Філоном як абсолютно трансцендентне у відношенні до чуттєвого світу найвище божество, яке знаходиться як поза чуттєвим світом, так і понад інтелігібельним світом, і є недосяжним для розуму людини (Vita Mos. I, §75; Vita Mos. II, §§99-100). Його творча сила називається Богом (θεός), який є творцем Всесвіту, а царствена – Господом (κύριος), оскільки є втіленням фундаментального права творця на управління своїм творінням.

Божественне провидіння (πρόνοια) – це визначаючий хід світової історії божественний задум (промисел), який втілюється в чуттєвому світі через посередництво Логосу¹⁶ (Vita Mos. I, §§13, 63, 132, 162; Vita Mos. II, §§3, 6, 213-214, 261).

Справедливість (δίκη) постає як караюча сила Бога (Vita Mos. I, §§50, 55, 142, 146, 260, 326; Vita Mos. II, §9, 53, 162). Дія божественного провидіння і справедливості спрямована на боротьбу зі злом, яке, порушуючи «принципи одвічної природи» (Vita Mos. II, §52) – основи світової гармонії, становить небезпеку не лише для людства, але й для всього універсуму (Vita Mos. II, §52-53). Філон не дуже вдало вирішує традиційну для середніх платоніків дилему примирення абсолютної влади божественного провидіння з наявністю у людини свободи волі¹⁷. Для нього наявність свободи волі дає можливість схвалення або засудження того чи іншого вчинку. В «Житті Мойсея» Філон трактує дію божественного провидіння як необхідність, оскільки, попри те, що природа наділила кожну душу свободою, більшість людей майже завжди її відкидає (Vita Mos. I, §39).

Фортуна (τύχη) – поширене поняття в елліністичній історіографії, тлумачиться Філоном не як містична об'єктивна сила («доля», «фатум»), яка визначає хід і результат подій, але як нетривкі «везіння» або «невдачі», обумовлені випадковим збігом обставин (Vita Mos. I, §31; Vita Mos. II, §13).

¹⁶ Диллон Д. Средние платоникни: 80 г. до н. э. – 220 г. н.э. / пер. с англ. Е. В. Афонасина. – СПб., 2002. – С. 170-173.

¹⁷ Там же. – С. 172-174.

У своїй космології Філон майже повністю слідує Платону, за яким упорядкований Деміургом космос з плином часу відхиляється у своєму русі від первісного напрямку (див. напр. Політик, 272 d – 274 d)¹⁸. З огляду на потенційну небезпеку руйнування і загибелі космосу творець знову направляє його до стану впорядкованого круговороту. Оскільки земля є невід'ємною частиною космосу, то і все живе на ній підлягає періодичним циклам занепаду і відновлення. Тексти Платона дозволяють зробити висновок про важливу роль катаклізмів (землетруси, мори, потопи) в періодичних перервах земного історичного процесу¹⁹. В результаті таких катастроф історія ніби починається заново. Так, коли небесні тіла відхиляються від гармонійного руху, заданого творцем, смертні починають чахнути і врешті-решт гинуть через руйнуючу силу води і вогню. Таким чином, особливість циклічної концепції часу у Платона полягає в тому, що цикли земної історії визначаються не зсередини, а ззовні – станом космосу. Інакше кажучи, в рамках історії час позбавлений історичного сенсу і наділений лише космічним змістом. Земна історія постає як зміна окремих циклів (епоха Кроноса й епоха Зевса). Важливо відзначити, що «космологічний» підхід до історії для Платона був способом віднайти в мінливому світі явищ шлях до істини. Для нього міф в основі ідеї кругообігу є більш достовірним, ніж зафіксовані достовірні історичні факти. Таким чином, циклічна історія природи розглядається Платоном у нерозривному зв'язку з історією людського суспільства.

У Філона всесвіт теж функціонує на основі заданих Творцем природніх законів (*Vita Mos.* II, §§52-65). Але якщо для Платона²⁰ порушення космічної гармонії є випадковістю, то Філон трактує це явище як результат втрати більшою частиною людства добродетельності та справедливості (*Vita Mos.* II, §53). Творець (який, на відміну від Деміурга Платона, знаходиться в нерозривному зв'язку зі своїм творінням і управляє ним) як

---

¹⁸Платон. Політик / пер. С. Я. Шейнман-Топштейн // Платон. Собрание сочинений в четырех томах. – М., 1994. – Т. 4. – С. 3-70.

¹⁹Барг М. А. Указ.соч. – С. 48-51.

²⁰Там же. – С. 50-52.

караюча сила приводить у дію стихії води і вогню для покарання нечестивців. Проте, як сила милостива, Творець не має наміру знищити людство повністю, і дає можливість врятуватися його добродішній меншості: «і не дивлячись на загибель окремих людей, народ повинен був уціліти через свою подібність до Нього, і немає нічого, чие існування Він би захотів стерти з лиця землі» (Vita Mos. II, §61). Уцілілі стали «...лідерами відновлення, зачинателями другого циклу, які оберігалися як вуглики, щоб знову розпалити людство – найвищу форму життя, яке отримало панування над усім на землі, народжене, щоб бути подібним до сили Бога і образу Його природи, видимість Невидимого, творіння Вічності» (Vita Mos. II, §65). Як бачимо, Філон, на відміну від Платона, виокремлює історію суспільства від історії природи. В його трактуванні катаклізми призвели до зміни циклів у природі, але не до переривання історії людства. Для Філона біблійні оповіді про спасіння родин Ноя і Лота є зафіксованими Мойсеєм історичними фактами, а тому мають більший авторитет, ніж версія Платона, побудована на міфі.

Рушійними силами історичних подій в «Житті Мойсея» є дія тісно пов'язаних божественного провидіння та справедливості, яким Філон протиставляє фортуна. Божественний «план спасіння» єврейського народу від єгипетського рабства постає як акт караючої справедливості проти порушення природного закону, а саме – свавілля сильніших над слабшими (Vita Mos. I, §72). Філон нагадує про наявність божественного промислу при описі кожної з ключових подій історії Виходу: всиновлення Мойсея донькою фараона та його становлення в якості спадкоємця престолу (Vita Mos. I, §§11-19); божественне веління Мойсеєві повернутися в Єгипет і визволити свій народ (Vita Mos. I, §67), десять єгипетських кар (Vita Mos. I, §146). Врешті-решт, саме «через промисел Господа [Мойсей] став царем і законодавцем, і первосвящеником, і пророком; і на кожній з цих посад досяг висот» (Vita Mos. II, §3).

Мойсей, перебуваючи в статусі спадкоємця єгипетського престолу, усвідомлює свій талан як результат дії нетривкої за

своєю сутністю фортуни. Більш того, він вважає процвітання негативним явищем, оскільки воно веде до чванливості, нестриманості в чуттєвих насолодах та втрати здатності керуватися благочестям і справедливістю. Тому Мойсей, подібно до мудреця-стоїка, вже в юні роки «в своєму бажанні жити виключно душею, а не тілом, склав спеціальну практику скромного достатку, і був сповнений безприкладним презирством до розкішного життя» (Vita Mos. I, §29). Практика внутрішнього споглядання і стремління до мудрості дозволили Мойсєві стати рішучим борцем з несправдливістю. Справдливість для нього важливіша, ніж власні інтереси. Так, після вбивства єгиптянина-наглядача, яке трактується як захист слабших від свавілля сильніших, він втратив статус принца і був змушений залишити Єгипет (Vita Mos. I, §§44-50). В сенсі караючої дії справдливості Філон тлумачить і десять єгипетських кар (Vita Mos. I, §146).

Дія божественного провидіння у Філона всеохоплююча. Вона впливає не лише на хід подій, але визначає характер і поведінку людини. Наприклад, божий промисел, який визначив роль Мойсея в історії свого народу «без його [Мойсея] відома (...) спонукав його бути розважливим і виступати живим втіленням закону ще задовго до тих днів» (Vita Mos. I, §162).

Разом з тим в трактаті наявні раціональні пояснення причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей історичного процесу. Наведемо декілька прикладів. Так, Філон чітко відзначає відправну точку ланцюга обумовлених взаємозв'язків, які зрештою призвели до виходу євреїв з Єгипту і становлення Мойсея в якості царя, законодавця, первосвященника і пророка: «Він [Мойсей] був вихований як принц, а піднісся з наступних причин. Так як новоприбулий народ невпинно зростав у чисельності, цар (...) видав наказ (...) вбивати хлопчиків-немовлят, щоб запобігти чисельному збільшенню [євреїв] у містах ...» (Vita Mos. I, §8). Також Філон зазначає, що предки Мойсея були змушені залишити рідну землю і переселитися до Єгипту через голод (Vita Mos. I, §240); пам'ять про вшанування суботнього дня була тимчасово втрачена людством «внаслідок постійних і повторюваних руйнувань водою і вогнем» (Vita Mos.

II, §263) і відновлена завдяки законодавству Мойсея. Закономірною причиною деспотії та інших лих, на думку Філона, є недосконалість законодавств інших народів (*Vita Mos.* II, §13).

Отже, Філон застосовує прагматичний підхід до написання історії з метою моралізаторства (вплив греко-римської історіографії) та апологетики (характерна риса єврейської елліністичної історіографії). Для нього запис і осмислення історичного минулого є уроком для осмислення сьогочасного. Оскільки Філона цікавлять лише ті факти, які можна використати з дидактичною та апологетичною метою, його підхід до джерел є тенденційним.

Попри застосування в трактаті «Життя Мойсея» жанру і методів греко-римської історіографії та значний вплив платонівської космології, осмислення історичного процесу Філоном Александрійським знаходиться в межах старозавітної парадигми.